

Yeni dil gerçəklikləri

ORTAQ TURAN DİLİ REALLIQDIR

(Müsaibim AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Müasir Azərbaycan dili şöbəsinin müdürü, filologiya elmləri doktoru, professor İsmayıl Kazımovdur)

(Əvvəli ötən sayımızda)

- Bizdə dilçilik məktəbləri kifayət qədər formalaşdı mı? Kimlərin adı ilə bağlı məktəblər var?

- Dilçilik məktəbləri keçmişdə olub. İndi məsələn, yazırlar ki, filankəs alim onomastika məktəbinin əsasını qoyub. O filankəsi də hamı tanıyır, deyirlər, şişirdilib. Amma M.Şirəliyev Azərbaycan dialektologiya məktəbinin təməlini qoyub. Ə.Dəmirçizadə dil tarixi, fonetika məktəbi yaradıb. A.Axundov, F.Veysəli fonetika məktəbini, T.Hacıyev ədəbi dili tarixi konsepsiyası yaradıb. Yusif Seyidov söz birləşməsi nəzəriyyəsinə, Ə.Abdullayev tabeli mürəkkəb cümlə nəzəriyyəsinə formalaşdırıb, Q.Kazımov komizim nəzəriyyəsinə formalaşdırıb. Fikirləşəndə böyük və mühüm işlər görülüb. Amma bəziləri utanıb çəkinmədən «filan kəşf» etmişəm deyir. Hamı bilir ki, sən kəşf edə bilməzsən, axı!

- Türk mənşəli xüsusi adların dil tariximizlə bağlı tərəfləri öyrənilirmi?

- Dilimizin tarixi abidələrində ərəb-fars mənşəli xüsusi adlarla yanaşı, türk mənşəli adlar da üstünlük təşkil etmişdir. Dədə Qorquddakı adlara fikir verin.

- Alimlərin bədii yaradıcılığa vaxt sərf etmələrinə necə baxırsınız?

- Bədii yaradıcılıq adamın içindən gəlir, onu boğub saxlamaq olmaz. Demək, həmin adamda həm elmi, həm də bədii təfəkkür inkişaf edib. Hər ikisi üzə çıxmaldır. Amma bəzən bu düşüncənin biri daha aktiv, müəllifinə şöhrət qazandırır.

Bəzi alimlər də ədəbi-bədii prosesdə və milli-konseptual düşüncə tariximizdə, hər şeydən əvvəl bir şair, nasir, ssenarist və publisist kimi də tanınır. Diqqət etmişəm, bədii yaradıcılıqla da məşğul olan alimlərin şeirləri, romanları, dramaları və s. lirik-fəlsəfi məzmunu, intellektual, milli-konseptual dərinliyi ilə seçilir.

- Elmi yaradıcılıq sürətlə elektron şəbəkəyə köçür ...bu hansı problemləri yarada, yaxud həll edə bilər?

- Elektron şəbəkədə-internetdə yazdığın əsərlərin uzunömürlü olması, yerləşdirilməsi ürəkəçandır. Həmin əsərlərlə asanlıqla tanış olmaq

olur. Zarafat deyil, əvvəllər hər hansı bir klassik şairi, ədibi, yazıçını, alim oxumaq üçün kitabxanalara gedirdin, xeyli vaxt sərf edilirdi, indi həmin əsərlər internetdə yerləşdirib, istədiyin zaman aç, oxu, tədqiqatlar, o qədər asanlaşıb. Bir mövzu ilə bağlı araşdırma aparırsan, hansı sözün, terminin mənasını bilmirsən, yaz, çıxacaq. Bundan gözəl nə ola bilər. Optimallıq, əlverişli şərait yaradılıb. Ancaq işləmək istəməyənlər gileylənir, bəhanələr gətirir...

- Yaxın gələcəkdə Qarabağa ziyalıların əsaslı dönüşü üçün hansı maddi-mənəvi stimullar real görünür?

- Ölkə prezidenti səviyyəsində Qarabağın sakinləri ilə görüşlər keçirilir. Bu alqışlanmalıdır. Prezident sakinləri qəbul edir, problemlərin yerində həllinə çalışır. Narazılıqlar da olur, hamını prezidentlə görüşə aparmaq olmaz. Bu, mümkün deyil. Hər sahədə tanınmış adamların Qarabağa getməsi təmin olunur, şərait yaradılır. Hamı getmək istəyir, Vətən, torpaq çəkir. Əsaslı dönüşlər təcrübənə başlanır. Bu, hər birimizi sevindirir.

- Simpoziumlar, beynəlxalq konfranslar..Yaradıcılıq planlarınız?

- Xeyli sayda beynəlxalq simpozium və konfranslarda iştirak etmişəm. Pandemiya əl-qolumuzu bağlayıb. 2020-ci ildə 13 konfransda, bir əyani, digərləri onlayn olmaqla iştirak etdim. Fz-də paylaşıdım. Türkiyədən bir alim yazmışdı ki, «paatonan, 13 mövzunun hər biri fərqli».

Ankara və İstanbulda keçiriləcək Türkoloji Qurultaylara dəvət olunmuşam, hələlik pandemiya görə qurultaylar təxirə salınıb, verilən məlumatlara görə təzə ilin aprel ayında qurultaylar öz işinə başlayacaq. İnşallah, mümkün olsa, mən də iştirak edəcəyəm...

Yaradıcılıq planım: Yeni təyin olunmuş direktorumuz, filologiya elmləri doktoru, professor Nadir Məmmədlinin «Hansı şöbənin və ya tədqiqatçının kitabı, monoqrafiyası varsa, gətirsin, çap edək» çağırışı mənə də çox sevindirdi. Yaradıcılıq planımda olan «Müasir Azərbaycan dili». II cild, Leksikologiya (780 səh.) kitabı üzərində son redaktə gedir. İndiyə qədər dilçiliyə, türkologiya dair məqalələr kitabımı, «Avrasiya türkcələri» (Oçerklər) kitabı, «Azərbaycan dilinin intensivlik qrammatikası» kitabım, ən nəhayət «Müasir türk dillərinin sintaksisi» (IV cild) əsərim hazır şəkildədir. Çapını gözləyir. Növbəti işimiz Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası, sintaksisi, mətn qrammatikası (5 cildən ibarət) çap etdirməkdir.

- Elmə gələn gənclərin hazırkı durumu. İndiki şəraitdə gənclərin maddi və mənəvi təminatı..

- Öz üzərində çalışan, mənbələri oxuyan, dissertasiyası ilə özü məşğul olan elmə gələn gənclərimiz var. Amma onlara şərait yaradılmır, konfranslara, simpoziumlara, ezamiyyətlərə, dünya kitabxanaları ilə tanış ol-

mağa göndərən yoxdur. Əvvəllər belə deyildi. Dövlət pul ayırırdı, belə şeylərə.

- Ortaq Turan dili... illüziya, yoxsa obyektiv gerçəklik?

- Bu gün Türk xalqları çağdaş dünyanın ümumi sosial-mədəni və intellektual həyatına, eyni zamanda modern dil-düşüncə prosesinə qoşulur. Ortaq bir dilin yaranmasına ehtiyac yaranır. Türkiyə türkcəsi beynəlxalq, daha doğrusu, universal dil və düşüncə mühitinə daha inamla çıxır, müasir və ümumbəşəri təfəkkürün model və strukturlarını özününkündən əlavə ifadə etməyə başlayır.

Bütün türk xalqlarının bir-birini başa düşə biləcəyini ifadə edən ORTAQ TURAN DİLİ. Eynilə ərəblərin işlətdiyi «fəsih» ərəbcə (Qurani-Kərimin dili və ya ərəb ədəbi dili), çinlilərin danışdığı çin ədəbi dili, slavyan mənşəli xalqların müəyyən bir ölçüdə daha yaxşı bir-birini başa düşə bildiyi rus dili kimi.

Mənə elə gəlir ki, sözün geniş anlamında ortaqların dili qavramı inkişaf etmiş türk ədəbi dillərindən birinin millətlərarası ortaqlar ünsiyyəti, anlaşma vasitəsi (lingua-fransızca) səviyyəsində olması və ya irəli çıxması deməkdir. BMT-də işlənən ingilis, rus, ispan, çin, fransız ortaqlar dillərindən biri kimi. Ümumtürk dili və ya türk dilləri dünyada ən çox danışılan 7 dildən biridir.

Ortaq Turan dili bu gün müstəfə bir Avrasiya dili və ya dünya türkcəsi ola bilmək imkanını həm bir-birinə ən yaxın qohum dillər və dialektlər olma səviyyəsi, həm sosiolingvistik olaraq işlənilmə yaygınlığı, həm də Avrasiya coğrafiyasında dillər arasındakı qarşılıqlı dil-danışq əlaqələri ilə əldə etməkdədir. Bu baxımdan Ortaq Turan dili illüziya deyil, bir gerçəklikdir. Yeni dil gerçəkliyidir.

- Deyərlərə münasibətiniz? Babək, Cavanşir, Xətai, Koroğlu, Qaçaq Nəbi, Qaçaq Həcər, Səməd Vurğun ...söyürlür, təhqir olunur. Ziyhilar qəti və aydın mövqe bildirmirlər...

- Bu çox ciddi məsələdir. Biri bizim Dədə Qorqudu nəyə bənzədir. Adını postmodernizm qoyur. Yeni Dədə Qorqud yaradır. Biri Şah İsmayıl olduğu kimi təqdim etmir. Elm adamları, siyasətçilər sanki sifariş alırlar və bu başqatma kompaniyasını qoşulurlar, Sensasiya yaradırlar. Nə bilim nə? Bu zərərli tendensiya indi daha çox aktivləşib. Dövrün günahını məşhurların adına yazmaq düzgün deyil. Sən Koroğluya necə korun oğlu deyə bilərsən. Bir də görürsən, adını şair qoyan biri S.Vurğunu televizorda pisləyir, adama deyirlər ki, sən kimsən, S.Vurğuna çatan səviyyə varmı?

- Azərbaycan dili zaman kontekstində...

- Bu, çox maraqlı bir tədqiqat işini əks etdirən sualdır. Zaman keçdikcə insanlar arasında dilin prestiji çoxalır. Zaman və multikulturalizm kontekstində dil haqları qorunur. Qlobalaşan dünyanın ən böyük

önəmlərindən biri mədəniyyətlərə ünsiyyətin Azərbaycan dili modeli qurulur. Azərbaycan mühitində yaşayan azsaylı ünsiyyətinin yaradılmasının sadə və rahat bir şəkildə olmasının olmasının vacibliyi artmaqdadır. Həmin kontekstdə Ümumdünya Dil Haqları Bəyannaməsi ideyası ilk dəfə 1984-cü ildə Beynəlxalq Müasir Dil Müəllimləri Federasiyasında (FLPLV) bəyan edilmişdir. Zaman kontekstində Azərbaycan dili inkişaf edir. Bu bölgədə dil haqları milliyətçiliyin önəmli bir parçasıdır. Dilin inkişaf etməsi üçün isə insanların yaşadıkları ölkədə öz dillərində sərbəst danışmaq azadlıqlarının olması çox vacibdir. Dil, sosial mədəniyyətləri bir-birindən ayıran və fərqi qoruyan ən vacib faktordur. Dünyada olan ölü dillər barədə düşünərkən dövrümüzə qədər mövcud olan saysız-hesabsız hadisələri xatırlamalı oluruq. Beləliklə, dil öz kontekstində haqların, hüquqların qorunub saxlanması tək onun mühafizə edilməsi deyil, eləcə də, böyük bir insan kütləsinin hüquqlarının qorunması, müdafiə olunması deməkdir.

Konstitusiyanın 45-ci maddəsində «Ana dilindən istifadə hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə təbii və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz. Ümumi birgəşayış qaydalarına əməl olunma bu xalqları bir-birinə hər nə qədər yaxınlaşdırsa da, onlar öz etnoqrafik xüsusiyyətlərini, ən əsası isə dillərini qoruyub saxlamağı bacarıblar Dünya və zaman dəyişdikcə digər dillər kimi bizim də dilimizin nüfuzu dəyişir. Müasir dünyanın iqtisadi-siyasi mənzərəsi də bunu deməyə əsas verir. Belə ki, hansı dövlətin iqtisadiyyatı, siyasəti, sosial həyatı güclüdürsə, həmin ölkənin dövlət dili də qüvvətli olur. Bu cəhətdən indiki zaman kontekstində Azərbaycan dili öz gücünü, enerjisini, potensialını ortaya qoyaraq, dünyanın nüfuzlu beynəlxalq dilləri ilə rəqabətə girə bilər.

Müsaibəni apardı:

Sevinc ALXAN